

HİKR

(الحكر)

Vakif arazinin uzun süreli kiralanmasını ifade eden bir terim.

Sözlükte “haksızlık yapmak, azaltmak; hapsetmek, tutmak” gibi anlamlara gelen **hakr** masdarından isim olan **hikr** (çoğulu **ahkâr**), fıkıh ve medeniyet tarihi literatüründe kelimenin “hapsetme ve bir şeyi elde tutma” anlamıyla da bağlantılı olarak vakıf arazinin, üzerine bina yapılmasına ve ağaç dikilmesine izin verilmek suretiyle uzun süreli kiralanmasını ifade eder. Bu şekilde kiralanana yere veya kira ücretine de hikr denilmekle birlikte kelime terim olarak daha çok ilk anlamda kullanılmaktadır. Bu usulün çeşitli uygulamaları için belge ve kaynaklarda ayrıca **tahkîr**, **ihdikâr**, **istihkâr**, **hakûre**, **muhâkere**, **ahkâr**, **hâkûre** terimleri kullanılmakta, hikr yapana **muhtekir**, **müstehkir** denilmektedir. Bu uygulamaya Arabistan ve Kuzey Afrika’da genellikle hikr denilirken Anadolu ve Balkanlar’da “mukâtaalı vakıf” tabiri kullanılmıştır. Nazarî olarak hikr hakları mülk üzerinde de geçerli olmakla birlikte bu uygulama genellikle vakıf konusunda yapılmıştır.

Hikrin Mısır’da en azından XII. yüzyıldan beri uygulandığı anlaşılmaktadır. Nitekim Makrîzî (ö. 845/1442), Kahire’de bir kısmı bu yüzyıla ait olup çoğu şahıslara nisbet edilen yirmi beş kadar hikr hakkında bilgi vermektedir (*el-Hıta*, II, 114-120). Hikr uygulaması Osmanlılar’da ise muhtemelen XVII. yüzyılda icâreteyn usulü ile aynı zamanlarda başlamıştır.

Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti’nin 11 Rebî-ülevvel 1332 (7 Şubat 1914) tarihli tezkiresinde, kaynaklara dayanılarak hikrin bilhassa fikhî yönü ve tatbik usulü etraflıca anlatılmıştır. Buna göre hikr vakıf arazi üzerinde olan bir icâre akdidir; mahsul verme ve gelir getirme özelliğini büyük ölçüde kaybedip kiracısı bulunmayan vakıf arazinin elden çıkmasını önlemek ve devamlılığını sağlamak için üzerine bina yapılmak ve ağaç dikilmek suretiyle uzun süreli kiraya verilmesi anlamına gelmektedir. Böyle bir vakıf toprak üzerinde muhtekir denilen kiracının yapmış olduğu bina, dikmiş olduğu ağaçlar onun mülkü durumundadır. Kira süresinin bitmesinden sonra rayiç bedeliyle (ecr-i misl)

bu vakıf arazi veya arsa kendisinde kalır. Muhtekir, rayiç bedeli ödeyerek kiraya devam etmek isterse müteveli vakfı başkasına veremez. Ancak muhtekirin iflâs etmesi veya kötü niyetli olması gibi sebeplerle vakıf zarar görecekt olursa başkasına kiraya verilmesi câizdir.

İcâre müddeti için vâkıfın şartı varsa ona riayet edilir, hâkim izni olmaksızın buna muhalefet câiz değildir. Vâkıf şartı yoksa istihkâr müddeti en fazla üç yıl olabilir. Ancak vakfın menfaati göz önüne alınarak hâkim izniyle bu süre uzatılabilir. İstihkârın başlangıcında müstehkirden alınan ücret ecr-i misl iken sonradan bu ücret çok yetersiz kalırsa müteveli müstehkirden kira ücretini artırmasını isteyebilir, fakat icâre akdini feshedemez. Müstehkirin ecr-i misli vermekten kaçınması halinde vakıf toprak üzerindeki binalar ve ağaçlar vakfa zarar vermemek şartıyla kaldırılabilir. Bunların mevcudiyeti gerekli ise bu durumda bina ve ağaçların kıymeti vakıftan ödenir, böylece bunlar vakfın mülkü olur. Müstehkirin vefatı durumunda vârislerin belirlenmiş şartlar çerçevesinde istihkârı sürdürmeye hakları vardır. Vârisler ecr-i misli vakfa öderlerse müteveli vakfı vârislerden geri alamaz. Müstehkirin yaptığı bina ve ağaçların tamamıyla harap olması halinde istihkâr süresi bitince müstehkirin hiçbir hakkı kalmayacağı için arazi vakfa teslim edilir. Hikr akdinde belirlenen ücretin tamamı muaccel veya müeccel olabileceği gibi bir kısmı muaccel, bir kısmı da müeccel olabilir (*Ceride-i İlmîyye*, I, 67-69).

Hikr (mukataalı vakıf) usulünün icâreteyne benzeyen yönleri olmakla birlikte bunlar temelde birbirinden farklıdır. Benzeyen taraf, her ikisinden de peşin olarak bir meblağ (muaccele) veya yıllık kira (müeccelle) alınmasıdır. Ancak hikrde alınan muaccele, icâreteynde olduğu gibi vakfın tamirine değil vakıf şartlarına göre gelirden faydalanma hakkı bulunanlara (mürtezika) gitmektedir. İcâreteynli vakıflarda arsa üzerindeki bina ve ağaçlar vakfa aitken hikrde yalnız zemin vakfındır, üzerinde sonradan ihdas edilen bina ve ağaçlar ise özel mülktür. Bu tür vakıflarda arsa üzerinde bulunan bina ve ağaçlar kime aitse vakıf arsayı da o kimse tasarrufunda bulundurur. Nitekim bir kimse mukâtaalı vakıf üzerindeki kendi mülkü olan bina ve ağaçları satsa vakfa ait arazinin

tasarrufu da satın alana geçer. Vakıf yer için ayrıca mütevellinin iznine gerek yoktur. Satış sırasında vakıf yerleri kendi tasarrufunda tuttuğuna dair açıkça kayıt düşerse bu takdirde vakıf yer satın alana geçmemiş olur (Ömer Hilmi, s. 140-141). Bu sebeple icâreteyn usulü vakıf açısından daha yararlı bir uygulamaydı. Bir vakfa ait arsa üzerinde bulunan mülk bina veya ağaçların mâliki onları başka bir vakfa akar olarak vakfedebilir, böylece arsa bir vakfa, üzerindeki bina ve ağaçlar başka bir vakfa ait olabilirdi. Ayrıca mukâtaalı arsa üzerindeki mülk bina ve ağaçların hibe edilmesi, sahibinin ölümü halinde vârislerine intikali, satılması gibi tasarrufların hepsi hukuken kabul edilmiş, ancak bunların bazılarında mütevellinin izni şart koşulmuştur (*a.g.e.*, s. 138-145).

Bir vakfı icâreteyn usulüyle kiraya verme imkânı ortadan kalkmadan müteveli onu mukâtaaya (hikre) veremezdi. İcâre-i vâhîde ile işletilen bir vakıf arazinin hikre bağlanması için faydalanılması imkânsız derecede harap olması, tamiri için vakfın elinde nakdî imkânın bulunmaması, icâreteyn usulüyle kiralayana mevcut olmasının izni lâzım gelirdi (*a.g.e.*, s. 138-139). Böylece vakfın mukâtaaya bağlanması için mütevellinin önünde kısıtlayıcı birçok şart vardı. Bu hukukî işlemde kiralayana farklı mezheplere göre birtakım haklar verilmiş olsa bile bir vakıf malının hikrini yürütme yetkisi genelde kadıya aitti; kadıların bir vakıf muamelesi olarak hikr gelirleri ve muameleleri üzerinde önemli denetim yetkisi bulunuyordu.

İslâm dünyasında vakıfların dâimî icâreye verilmesi usulü büyük hızlanma ve artış göstermiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Mısır Evkâf Nâzırı Ali Paşa Mübârek, Kahire ve Tanta gibi şehirlerin imarı için şahıslara birçok vakfı hikr yoluyla vermiştir (*el-Hıta*’t-*Tevfikîyye*, II, 119; IX, 53). Dolayısıyla yüzyılın sonunda Mısır’da vakıflarda hikr akdi ve muamelesi yapanların sayısı çok artmıştı. 1930’larda sadece Evkâf Nezâreti’nin 11.000 hikr idare ettiği görülmektedir. Hikrin artışının diğer bir sebebi de gayri menkullerinin bir tecavüze uğramasından korkan borçluların bu uygulamaya gitmeleridir. Bunlar gayri menkulün rakabesini bir camiye itibarî bir değerle satmışlar, ödedikleri kira ile (hikr) arazinin intifâ hakkına sahip olmuşlardı. Ödedikleri hikr aldıkları toplu

paranın yıllık faizine tekabül etmektedir (*El² Suppl.* [İng.], s. 369).

Hıkr usulü vakıf araziye el uzatmanın ve onu kullanmanın hatta temellükün âdeti bir yolu olmuştur. Vakıf idarecileri çok defa vakıf kiralılarını toplamada ihmalkâr davranışlarından bir süre sonra zaman aşımı ile bu yerler tasarruf edenlerin mülkiyetine geçmiştir. Ayrıca bazı vakıf nazır ve mütevellileri tarafından da bu usul istismar edilmiştir. Nitekim XIX. yüzyılda Filistin'de bazı mahallî kadı ve evkaf müdürleri birçok vakfı süratli bir şekilde icâre-i vâhîde usulünden icâreteyne çevirmiş, vakfın zararına olarak bazı kimseler de bu yolla kazanç sağlamıştır. Nihayet 19 Cemâziyelâhîr 1280 (1 Aralık 1863) tarihli irâde-i seniyye ile, mahkeme hükmü ve padişah iradesi olmadan vakıf statüsünde değişim yasaklanmıştır.

Hıkr büyük ekseriyetle hayrî, yani gelirleri cami, hastahane, mektep, medrese ve fakirlere tahsis edilmiş olan amme vakıflarında uygulanmıştır. Kahire'deki hamamların çoğu eski büyük vakıflara hıkr ödemekte, bundan da bu hamamların o vakıflara ait olduğu ortaya çıkmaktadır (Ali Paşa Mübârek, II, 28, 38, 113, 116; IV, 45; VI, 67-71). Mısır'da hıkr gelirlerinin çok az yekûn tuttuğu görülür. Ali Paşa Mübârek'in verdiği bilgilere göre XIX. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Kahire camilerinin bütün hıkr gelirleri toplam gelirin ancak yüzde biri civarındaydı.

XX. yüzyılın başından itibaren hıkrî fes-hetmek için çalışmalar yapılmıştır. Mısır Evkaf İdaresi, 1898'den başlayarak çok az gelir sağladığı ve masrafını karşılamadığı için hıkrleri satma yoluna gitmiştir. Fakat vakıfların satılması yasak olduğundan bu hususta büyük zorluklarla karşılaşmıştır. Ehlî vakıflarda hıkr Mısır'da 1952'de kaldırıldı. Irak'ta ise 1929'da vakıf idaresi kanunu ile hıkr ve icâreteyn lağve edildi; ancak etkili olmadı. 1960 ve 1962'de hıkrle ilgili yeni kanun çıktı. Buna göre mahkeme emlakın değerini, vakfın ve müstecirin hisselerini belirleyecekti (*El² Suppl.* [İng.], s. 369-370). Türkiye'de icâreteyn ve mukâtaa (hıkr) 5 Haziran 1935 tarihinde çıkarılan kanunla kaldırıldı. Bundan sonra bu uygulama yasaklanarak mevcutlar tasfiye edildi. Bu vakıflar müstehkirlere bırakıldı; bunlar da yıllık olarak ödedikleri hıkr bedelinin yirmi katı karşılığında arazilerin mâliki oldular (Köprülü, XVIII [1952], s. 246 vd.).

BİBLİYOGRAFYA :

Tâcû'l-'arûs, "hkr" md.; Makrîzî, *Hıtaf*, II, 114-120; Cebertî, *'Acâ'ibü'l-âşâr* (Bulak), IV, 94; M. A. Lancret, *Mémoire sur le système d'imposition territoriale, description de l'Égypte, état moderne*, Paris 1809, I, 239; Ömer Hilmi, *Ahkâmü'l-evkâf*, İstanbul 1307, s. 138-145; Ali Paşa Mübârek, *el-Hıtafû't-Tevfîkiyye*, Bulak 1304-1305, II, 28, 38, 113, 116, 119; III, 2, 102; IV, 45; VI, 67-71; IX, 53; *Mecmû'atü'l-karârât ve'l-menşûrât*, Bulak 1899, s. 236; Ali Haydar, *Ter-tübü's-sunûf fi ahkâmü'l-vukûf*, İstanbul 1340, tür.yer.; J. B. Baron, *Mohammedan Waqfs in Palestine*, Jerusalem 1922, s. 32; M. Şefik el-Ânî, *Ahkâmü'l-vakf*, Bağdad 1965, s. 60, 244-246; Mehmet İpşirli - M. Dâvûd Ternîmî, *Evkâf ve emlakü'l-müslimîn fi Filistin*, İstanbul 1982, tür.yer.; Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara 1988, s. 391-398; Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara 1995, s. 256-263; "Hıkre Dâir", *Cerîde-i İlmîyye*, I/2, İstanbul 1332, s. 67-69; Aziz el-Hankî, "el-Vakf ve'l-hıkr ve't-tekadüm", *Mecelletü'l-Kânûn ve'l-İktisâd*, VI, Kahire 1936, s. 779-829; M. Ebû Zehrâ, "el-Hıkr", a.e., X (1940), s. 93-151; Bülent Köprülü, "Evvelki Hukukumuzda Vakıf Nev'iyetleri ve İcâreteynli Vakıflar", *İÜ Hukuk Fakültesi Mecmuası*, XVIII/1-2, İstanbul 1952, s. 215-257; Pakalın, I, 815; Bahaeddin Yediylidiz, "Vakıf", *İA*, XIII, 158; G. Baer, "Hıkr", *El² Suppl.* (İng.), s. 368-370; "Hıkr", *Mu.F.*, XVIII, s. 53-64.

MEHMET İPŞİRLİ

HİL (الحِل)

Mekke ve Medine haremlerinin dışında kalan bölge için kullanılan fıkıh terimi.

Sözlükte "bir şeyin helâl olması, bir borcun ödenme vaktinin yaklaşması, bir yeminin yerine getirilmesi" gibi anlamlara gelen hıll kelimesi, dinî literatürde sözlükteki "helâl olma" anlamı çerçevesinde terim anlamları kazanmıştır. Fıkıh usulünde hil helâl, mubah ve câiz ile eş anlamlı olarak kullanılırsa da son üç terim daha yaygındır. İhramdan çıkmaya da ihramda yasak olan fiillerin serbestlik kazanması sebebiyle hil veya tehallül denilir. Hil kelimesi örfî ve dinî kullanımda, Mekke ve Medine haremlerinin dışında ve mîkât sınırları içinde kalan bölgeyi ifade eder (bk. ÂFÂKÎ; HAREM; MÎKÂT). Bu bağlamda hil teriminin, sözlük anlamıyla da ilişki kurularak harem bölgesine mahsus yasakların kalktığı yasağız bölgeyi veya ihramın sona erdiği bölgeyi ifade ettiği, bundan hareketle Mekke ve Medine (veya sadece Mekke) haremî dışında kalan bütün yeryüzünü kapsadığı ileri sü-

rülebilirse de (*Mu.F.*, XVIII, 103) hillin fıkıh literatüründeki bilinen ve yaygın anlamı, Mekke haremîni belirleyen işaretlerin (alem) dışında ve mîkât sınırları içinde kalan bölge olmasıdır. Bu bölgeye bustân da denildiği gibi bölgede oturanlar hillî, bustânî veya mîkâtî diye anılır. Bu anlamda harem-hil ayırımının tarih ve coğrafya literatüründe de sıkça kullanıldığı görülür (Ezrakî, II, 130-131, 309; İbn Hişâm, III, 333; Muhammed b. Ahmed el-Fâsî, I, 87, 92, 103, 114-115; Muhammed b. İshak el-Fâkihî, V, 87-88).

Hil bölgesinde oturanlar hac ve umre ibadetinin ifası, özellikle de ihrama girme ve ihram yasakları konusundaki fıkıhî hükümler açısından harem bölgesinde oturanlara (haremî veya Mekki) yahut mîkât sınırları dışında oturanlara (âfâkî) nisbetle bazı imtiyazlara sahip oldukları gibi bazı mükellefiyetleri de vardır. Gerek Mekke haremî gerekse Medine haremînde yasak olan avlanma, ağaç kesme ve ot koparma gibi davranışlar hil bölgesinde helâl olur. Hilde oturanlar hac veya umre niyetiyle harem bölgesine geçmek istediklerinde hilde ihrama girmek zorundadırlar. Ancak Mâlikîler, bunların ihram mîkâtının evleri veya mescidleri, Şâfiî ve Hanbelîler ise oturdukları yerleşim merkezi olduğunu belirtmişlerdir. Hanefîler'e göre evlerinde ihrama girmeleri daha faziletli olmakla birlikte harem sınırına kadar herhangi bir yerden de girebilirler. Buna karşılık hil sakinlerinin hac ve umre dışında bir maksatla harem bölgesine geçmek istediklerinde ihrama girmeleri gerekli görülmemiştir. Âfâkîlerin hangi amaçla olursa olsun mîkât sınırlarına ihramsız girmeleri câiz görülmemişken hillîlerin veya haremde oturup da hil bölgesine geçenlerin hac ve umre dışında bir maksatla hareme ihramsız girmelerinin câiz görülmesi, harem bölgesine sıkça girip çıkmak zorunda olan bu kişileri böyle bir dinî mükellefiyetle sıkıntıya sokmamak içindir. Daha önce hareme ihramla gelip ihramdan çıktıktan sonra hil bölgesine giden âfâkîler için de hüküm aynıdır. Ayrıca âfâkîler, hareme gitme niyetleri olmadan hil bölgesine geldiklerinde ibadet için değil herhangi bir ihtiyaç için harem bölgesine girmede hil sakinleri gibidirler.

Harem halkının veya herhangi bir amaçla harem sınırları içinde bulunanların umre amacıyla ihrama girmek istemeleri halinde hil bölgesine çıkmaları gerekir. Çünkü umre ibadetinde de hacda olduğu gi-